

Rozbor poznámky k 54. tvrzení části IV. s názvem O lidské nesvobodě neboli o síle afektů v díle Etika nizozemského racionalistického myslitele Barucha Spinozy a úvahy o této poznámce

Baruch Spinoza v poznámce k tvrzení, že *Lítost není ctnost neboli nevzniká z rozumu, nýbrž ten, kdo lituje nějakého činu, je dvojnásob ubohý*, tvrdí, že lidé sice žijí jen málokdy podle příkazů rozumu, na který jako racionalistický filozof apeluje především, pokud člověk chce poznat sám sebe a chce prožít svobodný a šťastný život, a tudíž žijí podle příkazů různých afektů (či jim spíše podléhají), ale je prý možné je k tomu dovést. Snadněji to však dle něj jde s těmi, kteří podléhají afektům lítosti a pokory (a pak také strachu a naděje) - tzv. afektům aktivním, tedy těm, které nás vybízejí k nějaké činnosti, nežli s těmi, kteří jim nepodléhají. A na to bych navázal sdělením, které je důležité mít na vědomí v celém mém následujícím textu: (nejen) podle Spinozy není možné se afektům vyhýbat, potlačovat je či jejich účinky na nás rušit. Je však možné afekty pasivní, tedy afekty, které nás nechávají nečinnými, pasivními, kterým se přirozeně podléhá snadněji a ochotněji, kompenzovat již výše definovanými afekty aktivními, které je sice těžší přijímat, ale jsou nezbytné k tomu, abychom o sobě a o věcech kolem nás dokázali skutečně racionálně přemýšlet. Nicméně, já se pokusím nejdříve vysvětlit, jak Spinoza výše zmíněné afekty lítosti a pokory vůbec definuje, a na základě toho se pokusím určit a dokázat, proč by tedy lidé podléhající těmto afektům a přijímající je měli být zrovna těmi poměrně snadno doveditelnými k tomu, aby žili podle příkazů rozumu, a proč by v důsledku toho byli schopni dle Spinozy žít svobodný a šťastný život, a to částečně z toho, co Spinoza přímo píše a částečně z toho, co zde spíše jen svými myšlenkami naznačuje, a tudíž si to musím z textu odvodit. Když budu na některých místech tohoto rozboru tedy vycházet z něčeho, co je v Etice explicitně popsáno, dám tam odkaz, kde se to přímo nachází, kdybyste náhodou Etiku při čtení mého textu měli při ruce. Zbytek bude to, co jsem si vyvodil. A ještě bych na konec tohoto úvodního slova chtěl zmínit, že na závěr jednu z myšlenek v textu ještě stručně uvedu do souvislosti s hlavním tématem ceny Bronislavy Müllerové, tedy svobodou slova.

V samotném v nadpisu a úvodním slově uvedeném tvrzení, ke kterému se tato poznámka vztahuje, Spinoza tvrdí, že lítost nevzniká z rozumu, a jak tvrdí v důkazu tohoto tvrzení, je to stejné i s pokorou. To, že pokora nevzniká z rozumu, dokazuje v 53. tvrzení IV. části knihy, kde říká, že pokora je ve své podstatě smutkem, tedy afektem, který vznikne tak, že přemýšlíme o své neschopnosti. To však prý ale neznamená, že rozumíme sobě samému a umíme se řídit opravdovým rozumem, ale ukazuje to, že poznáváme, že naše schopnost něco konat je nějakým způsobem něčím omezována. V poznámce k 35. tvrzení II. části knihy se píše, že něčemu rozumíme jen potud, pokud je tím naše tělo podníceno. A to něco Spinoza nazývá esencí. A jak vyplývá pro změnu z důkazu 54. tvrzení III. části knihy, esence myslí je vlastně snahou myslí neboli její schopností. Jenže to pak znamená, že snaha myslí je schopna přitakávat pouze tomu, čeho je schopna. Jakmile si tedy, jak Spinoza píše v důkazu tvrzení 55. III. části, začne naše mysl představovat, že je její schopnost omezována, znamená to, že její snaha neboli esence je omezována, a tudíž jí nemůže být naše tělo podníceno a v důsledku toho jí nemůžeme rozumět. A z tohoto zjištění nás potom postihne

afekt smutku a naše mysl se rmoutí. Proto pokora z rozumu vycházet nemůže. Nicméně, toto omezení se dá, alespoň jak to pro mne z textu vyplývá, odstranit tím, že naše mysl bude něčím nebo někým povzbuzena, a ten někdo můžeme být i my sami, kteří jsme nakonec v tom, jestli naše mysl toto povzbuzení přijme, vždy rozhodující. Proto bychom nikdy neměli, jak se mezi lidmi s oblibou říká, klesat na mysl, a naopak se odhodlat k překonání té tíživé bariéry v naší mysli. Tímto pak totiž dojdeme ke zdravé spokojenosti se sebou samým, která nám umožňuje přemýšlet o sobě samém a o své schopnosti něco konat (to vyplývá z definice tohoto afektu ve III. části knihy, všechny definice afektů se nachází v této části). A když jsme o této schopnosti schopni reálně přemýšlet, začneme o ní mít reálné mínění, a tím pádem dojdeme i k tomu, že ji začneme chápat. Je ale třeba dávat pozor na to, abychom nezačali být se sebou až příliš spokojeni, nezakoukali se do této naší schopnosti konat nadměrně a nepostihla nás pýcha, která má přesně opačný účinek než sebedoceňování, které pramení z pokory, jak je psáno ve vysvětlení 28. definice afektů, která se zabývá právě pýchou. Tento problém ale podrobněji rozeberu až za chvíli.

Co se týče lítosti, Spinoza ji v 27. definici afektů popisuje jako smutek, tedy afekt z něčeho, o čem víme, že jsme to dělat neměli, a o čemž se domníváme, že jsme to udělali ze svobodného rozhodnutí naší mysli, ačkoliv to tak vlastně není, jelikož litujeme toho, čeho bychom měli litovat podle toho, jak nás vychovali, což ale pak znamená, že sice víme, co konáme, ale nerozumíme tomu, proč to konáme, co nás k tomu vedlo a nebyli jsme nad tím schopni přemýšlet. Nerozumíme tedy své schopnosti konat a z toho pak vyplývá, že litujeme něčeho, co jsme vykonali pod tíhou afektu, a neřídili jsme se tedy rozumem. Když se ale nad sebou zamyslíme a řekneme si, že by bylo dobré vždy přemýšlet nad tím, proč chceme vlastně udělat to, co chceme udělat, a zamyslíme se nakonec i nad případnými důsledky toho, co chceme udělat, znamená to, že dokážeme ovládat svoji mysl, umíme již jednat rozumně a že se umíme svobodně rozhodovat. Ovšem je třeba dávat pozor, abychom zase naopak kvůli tomu nezačali až příliš dělat věc opačnou, tedy že se budeme až příliš snažit dělat věci, kterými se můžeme chlubit. K tomu se ale dostanu o několik řádků a odstavců níže.

Aby bylo naprosto jasné, proč pokora a lítost jsou zrovna ty afekty, díky kterým snadno dojít k rozumu, je třeba se zamyslet nad tím, proč proti tomu jejich opaky, tedy pýcha (tedy, pýcha přesným opakem pokory není, ale vzniká z přílišné spokojenosti se sebou samým, což je přesný opak pokory, jak Spinoza vysvětluje pod již zmíněnou definicí afektu pýchy) a chloubá, nás naopak oddalují od toho, abychom žili podle zásad rozumu.

Jako první rozeberu problém, který jsem slíbil vysvětlit tři odstavce zpátky, tedy problém afektu pýchy. Jak jsem již výše naznačil, když je člověk pyšný, sice, pravda, necítí, že by byly jeho schopnosti konat nějak omezovány, ale naopak je právě přeceňuje, má o nich lepší mínění, než jaké ve skutečnosti jsou, a tudíž nemůže být schopen jim skutečně rozumět. Z tohoto důvodu pak ani nemůže z podstaty znát sebe sama. Toto je tedy podle mě, jak jsem si ze Spinozovy definice pýchy odvodil, důvod, proč člověk pyšný těžko může dosáhnout toho, aby žil podle příkazů rozumu. Může to nastat jedině, když nastane situace podobná té,

kteřá nastane v Ezopově bajce O pyšné lampě, kdy lampa, která se pyšnila tím, že umí svítit lépe než měsíc s hvězdami dohromady a dokonce stejně jako slunce. Pak si ale jednou u ní hrálo kotě, zatahalo za ubrus, na kterém lampa stála a lampa najednou spadla a zhasla. V tu chvíli už si tak mocná nepřipadala. A kniha, která ležela shozená vedle ní, jí svými slovy ukázala, že na rozdíl od měsíce, hvězd a slunce, které svítí neohroženě téměř věčně, jí stačilo, aby ji zhaslo nějaké obyčejné hrající si koťátko a tím ztratila svou sílu. Z tohoto tedy jasně vyplývá, že aby si lampa konečně uvědomila, že zas tak mocná, jak si myslela, není, tedy ztratila svou pyšnost, potřebovala takto tvrdé a bolestné ponaučení. A takto to samozřejmě funguje i v lidském světě. Každopádně si nemyslete, že takovýto člověk se prostě jen trochu tvrdší cestou dostane stejně rychle k rozumu. Naopak, často o sobě začne mít pocit, že je k ničemu, tedy se začne nezdravě podceňovat a postihne ho nadměrná pokora. A pak tedy musí absolvovat tu již zmíněnou cestu od pokory k rozumu. No a podle toho, co jsem vyčetl v knize o problematice pýchy, měl Spinoza zřejmě na mysli něco podobného, ne-li v podstatě věci úplně stejného, tedy že od pýchy k rozumu vede tvrdá a dlouhá cesta. Alespoň to tak vychází, když si spojíte všechno výše v tomto odstavci popsané s tím, co Spinoza píše ve výchozí poznámce.

A nyní se dostávám k druhému problému, který jsem chtěl řešit, tedy k přílišné snaze dělat věci, kterými se někomu můžeme chlubit, tj. k přílišné snaze někomu se zalíbit, lidově řečeno podlézáni. Lidé toto dělající nejčastěji sledují pouze svůj vlastní prospěch typu vyššího postavení ve společnosti, většího příjmu peněz atd. a jsou pro to ochotni udělat opravdu téměř všechno, takže ani necítí v podstatě žádný stud. Většinou jsou ale tito lidé dříve či později odhaleni a následně jsou pro své nestydaté prospěchářství zavrhnuti. A těmto lidem pak už často zbývá jen litovat svých činů, tedy podlehnout lítosti, ze které pak už snadněji dospějí k rozumu, což už jsem, jak víte, o několik odstavců výše podrobně popsal.

A nyní už je tedy asi naprosto jasné, co mohl Spinoza myslet, když tvrdil, že lidé podléhající afektům pokory a lítosti, tedy lidé podceňující se a cítící stud, se snadnější cestou, což znamená cestou s menšími škodami a tedy i větším užtkem, jelikož je ty jejich škody méně jakkoliv do konce života poznamenají, naučí žít podle příkazů rozumu, než ti lidé, kteří to mají naopak. Těm prvním, jak z předchozího textu vychází, se stačí zamyslet a uvědomit si, ti druzí k tomu, aby se mohli zamyslet a uvědomit si, ještě předtím potřebují nějakou tu tvrdou životní lekci. A zároveň z toho i vyplývá, že jestliže lze afekt smutku, který je spjat s pokorou a lítostí, snadněji napravit, než afekt radosti, který je spjat s pýchou, vychloubačností a přílišnou spokojeností se sebou samým, je afektem slabším, což potvrzuje i Spinoza v poznámce k 56. tvrzení části IV.

Co se týče toho, proč podle Spinozy lidem cítícím strachy a naděje život přináší více užtku a méně škod než lidem beze strachů a nadějí, je důležité zmínit, že jsou podle něj vlastně afekty strachu a naděje spolu dosti provázané, že naděje beze strachu nemůže ve své podstatě být (toto vysvětleno konkrétně u definice afektu strachu). Naděje je totiž v Etice definována jako nestálá radost vzniklá z ideje věci budoucí nebo minulé, o jejímž výsledku do

jisté míry pochybujeme a strach jako nestálý smutek z téhož. To tedy znamená, že když máme radost z toho, že něco může dopadnout dobře, zároveň s tím máme i strach, že to možná dobře nedopadne. Když cítíme beznaděj, naopak to znamená, že vůbec nevěříme, že to něco může dopadnout dobře, a tudíž ani kvůli tomu necítíme žádný strach (jelikož proč se bát o výsledek, když už předem soudíme, že bude špatný, že?). Nicméně jasné důkazy, proč je lepší mít, nežli nemít naděje, sdělím až v části následujících dvou odstavců.

Pro úplnost tohoto rozboru bych se ještě chtěl zaměřit ve výchozí poznámce na část, kde Spinoza vysvětluje, že když lidé podléhají těm již několikrát zmíněným čtyřem afektům, mohou mezi nimi existovat i nějaká pouta a svazky, zatímco v opačném případě ne. A je pro to, alespoň dle mého, i celkem jednoduché vysvětlení. Když lidé mají nějaké společné strachy a naděje, snaží se je spolu sdílet a často je to sbližuje. Zato lidé bez jakékoliv naděje na lepší se spíše v naprosté většině případů raději uzavírají do sebe a jenom čekají na konec tohoto jejich utrpení. A pokud jde o lidi, kteří nemají pokoru a necítí nad ničím lítost, tak ti také těžko můžou mezi sebou tvořit nějaká silná vzájemná pouta, jelikož jsou to prostě a jednoduše lidé, kteří mají akorát nutkání se pořád v něčem předhánět a něčím se před těmi druhými vytahovat, a k tomu, aby dokázali, že jsou lepší než ti druzí, nemají problém využívat všemožných prostředků, právě protože ničeho, co konají, nelitují. Lidé naopak pokorní a schopní cítit lítost se naopak většinou snaží navzájem utěšovat a povzbuzovat a tím mezi sebou navazovat dobré vztahy.

A jako poslední bych rozebral, proč vlastně vůbec ten, kdo žije podle příkazů rozumu, je zároveň svobodný a žije šťastný život, jak Spinoza na úplný závěr výchozí poznámky píše, protože to je ten hlavní důvod, proč Spinoza na rozum tak apeluje.

Jednoduše proto, že žít podle rozumu znamená zároveň umět se svobodně rozhodovat (proč to tak je, už jsem vysvětlil o několik odstavců výše, když jsem rozebíral Spinozovu definici lítosti), tedy žít svobodně. A čím méně člověk prožívá smutků a pádů způsobených podlehnutím afektům, tím je logicky šťastnější, což s jistotou platí pro všechny afekty zmíněné v tomto textu.

No, a první částí předchozího odstavce jsem si krásně nahrál k tomu, abych mohl, jak už jsem psal v úvodu, vysvětlit, jak s částí tohoto mého textu a tedy samozřejmě i s částí Spinozovy Etiky souvisí hlavní téma Ceny Bronislavy Müllerové - svoboda slova. Já se zmínil a Spinoza aspoň jasně naznačil, ačkoliv explicitně nenapsal, že žít svobodně znamená umět se svobodně rozhodovat. To znamená se umět i svobodně rozhodovat o tom, co řekneme, tedy umět využívat svobody slova. Ale mohl jsem také doplnit, že to znamená i moci se svobodně rozhodovat a tudíž i užívat svobody slova beztravně a bez omezení. A právě omezovat svobodné rozhodování lidí a svobodu slova se bohužel dodnes pokouší v mnoha dnešních státech světa totalitní vlády. A proč? No, samozřejmě proto, že chtějí omezit moc těch, kteří rozum užívat umí, aby mohly snadněji ovládnout ty, kteří ho využívat neumí. Toho, jak je vám asi známo, dodnes docilují tak, že se u lidí ve svém státě snaží vyvolávat silné, většinou negativní afekty, nejčastěji afekt strachu, a také jim říkají na první pohled naprosto úžasně věci, které jsou ovšem buď neuskutečnitelné, nebo ne až tak úžasně, jak se na první

dojem můžou zdát. A právě afektům podléhající a nepřemýšlející jedinci pak začnou s těmito vládami spolupracovat a dělat to, co chtějí, aby si buď tzv. zachránili krk, či protože mají dojem, že dělají správnou věc, jelikož o tom byli jimi přesvědčeni, nebo v lepším případě jenom drží jazyk za zuby, nijak se nebouří a tak nějak také věří, že dělají správně. Ovšem ti, kterým se podvolit těmto vládám ze strachu nechce, a vědí, že jim tyto vlády lžou, se naopak často snaží této nejen vůči nim, ale vlastně vůči všemu lidu ve státě konané nespravedlnosti bojovat a tak je čekají většinou těžké tresty a smrt. A kdyby se těmto vládám náhodou někdy povedlo všechny ty rozumné a přemýšlející, kteří vůči nim kladou odpor, sprovodit ze světa, zůstaly by jim jenom ty nesvobodné, podvolené „ovečky“, které budou dělat vždycky to, co chtějí, a ti, co jim v ničem raději bránit nebudou (i když ti budou postupem času v menšině, jelikož se také nakonec raději podvolí), čímž by dosáhly totální a nikým z území jimi ovládaného státu omezené moci. A to je to, co všechny totalitní režimy vždy chtěly a stále chtějí především, ačkoliv se nám vždy snaží namluvit něco jiného. Dále už to rozpitvávat nebudu, jelikož nechci sklouzávat někam do oblastí, které by už s výchozím textem tohoto rozboru téměř nesouvisely. Chtěl jsem vám tím jen trochu ukázat, že nad Spinozovou filozofií bychom se měli zamýšlet a inspirovat se jí i v dnešním světě, ve kterém žijeme, a že bychom si měli vážit toho, že žijeme ve svobodném státě a je nám plně umožněno třeba usilovat o to, abychom žili život, který se bude alespoň blížit Spinozovým ideálům pravého života, což, jak už jsem popsál, za totality jde jen stěží.